

УДК 821.161.2 – 82-94

Скуратко Тетяна,
кандидат філологічних наук, доцент
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
tanyabidov@gmail.com

АРХЕТИПНА СИМВОЛІКА В ПОЕЗІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У дослідженні значну увагу зосереджено на описі особливостей функціонування знакових образів-символів у поетичній творчості Григорія Сковороди. Охарактеризовано знакові образи-символи як маркери індивідуально-авторського стилю митця. Обґрунтовано важливість творчого доробку Григорія Сковороди і його впливу на подальший український літературний процес.

Ключові слова: *бароко, поезія, архетипний образ, образ-символ, філософічність.*

Цьогоріч святкуємо 300 років з дня народження Григорія Сковороди – видатного українського філософа, просвітителя-гуманіста, поета, байкаря, педагога, музиканта, фундатора української «філософії серця», ідеї «сродної праці», життя якого можна розглядати як своєрідну філософську творчість.

Українську культуру трьох останніх віків неможливо уявити без творчості Григорія Сковороди. «Божественні пісні» цього мандрівного філософа лунали по всій Україні ще за його життя, філософські трактати, діалоги й притчі ширилися в численних списках, а подальша українська літературна традиція нерозривно пов'язана зі світом сквородинських ідей та образів [2, с. 3].

Творчість Сковороди – найвищий злет українського літературного бароко. Сковородинківські пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, листи

завершують добу українського бароко, а водночас і барокову літературу всієї Європи [1, с. 752]. Іван Франко був певен, що «Сковорода – поява вельми помітна в історії розвою українського народу, мабуть, чи не найпомітніша з усіх духовних діянь наших XVIII віку» [2, с. 3].

Велика роль Григорія Сковороди у встановленні української літератури, він був її ідейним предтечею. Його поетична і прозова творчість стала органічним складником нового письменства, яке розвивало гуманістичні, демократичні ідеї, заперечувало існуючий суспільно-політичний лад, вводило в літературу самобутні образи простих українців, обстоюючи їхні соціальні і національні права.

Поділяємо думку Д. Чижевського, що Сковорода – це «останній представник українського духовного барока, з другого боку, він – український «передромантик»: але барока та романтика – саме ті періоди духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток. Отож Сковорода стоїть у центрі української духовної історії...» [4, с. 11]. Центральне місце Григорія Савича в історії вітчизняної інтелектуальної традиції, на думку Д. Чижевського, зумовлене також тим, що саме з нього розпочинається справжня історія української філософії: «Самостійної творчості на ґрунті засвоєння західних ідей не помічаємо аж до Сковороди» [4, с. 11].

Під жанровим оглядом корпус оригінальних творів Григорія Сковороди постає таким: 55 % припадає на філософські діалоги, 19,7 % – на листи, 7,5 % – на трактати, 6 % – на різноманітні віршові жанри, здебільшого на набожну лірику, 4 % – на притчі, 3,2 % – на прозові байки, 4,6 % – на все інше. Основну частину творів Сковороди, а власне 94 %, обіймають прозові тексти [1, с. 758].

Свою літературну творчість Сковорода розпочинав як поет. «Сад божественних пісень» – це збірка оригінальних поезій, що складається з трьох десятків творів, написаних упродовж 1753–1785 рр. Частину з них покладено на музику, очевидно, самим Сковородою. Основу зазначеної поетичної збірки становить набожна лірика, зокрема вірші на Різдво та на Великдень.

Зазначимо, що уся поетична творчість Григорія Сковороди позначена

символікою. Аналізуючи архетипні образи-символи у поезіях митця, приходимо до висновку, що Сковорода робить коловий рух принципом буття світу. Погоджуємося із думкою Д. Чижевського, що «дуалізм Сковороди переходить від простого констатування існування протиріч до твердження, що один із протирічних принципів є «вищий», «ліпший», «сильніший» за другий. Дуалізм забарвляється релігійно, вартісно, есхатологічно: «рух» між протиріччями, між противенствами є боротьба «світла» та «тьми», «добра» та «зла»...» [4, с. 38]. На нашу думку, під знаком цієї боротьби у творчості Григорія Сковороди стоїть і весь світ як ціле, і буття кожної особистості. Цей загальний закон буття світу поет у своїх творах висловлює за допомогою символів, які автор підбирає в залежності від різноманітності форм руху самого. Наприклад, у центрі філософічного мислення Сковороди стоїть образ кола як найулюбленіший символ діалектичного руху: «Круг годовий довершився і знов розпочався. Сьогодні / Маємо першу добу, року нового почин» [2, с. 56] («День народження Василя Томари, хлопчика 12 років»). Як своєрідний символ кола у поетичних творах Сковороди зустрічаємо різноманітні круглі об'єкти: змія, зерно, намисто, хліб, монета, яблуко, горіх, виноградина тощо. Отже, у творах Григорія Сковороди коловий рух постає основою всього життя світу. Символіка кола у поезіях митця набуває подвійного значення: коловий рух є рухом високого, святого, що не має цілі, мети, а з іншого боку – це невпинний рух обмеженого, недосконалого буття – людської душі, що завжди прагне до пошуків.

Образи-символи Г. Сковороди – примітна ознака його художнього мислення, якими мудрець пояснював існування Бога, істини, коловий рух: від Бога усе починається і Богом усе завершується. Тож кожний образ-символ захоче у собі таємницю, яку треба розгадати і збагнути. Всі його твори орнаментовані емоційно наснаженими, експресивними образами-символами, властивими саме стилю бароко: ластівка; голуб, що вилетів із Ноевого ковчегу; бусол; душа у вигляді крилатої дівчини; олень; верблюд; сфінкс; фенікс; яблуня; яблуко; квасоля; зерно та сім'я; хліб; веселка; сонце; вода; джерело;

криниця; скеля; лабіринт; трикутник; жорна; годинник; колесо; якір; перстень; корабель, яким керує ерос; земля, як держава; зорі та ін.: «Щастя, а де ти живеш? Горлиці, скажіте! / Вівці у полі пасеш? Голуби, звістіте! / О щастя, наш ясний світе, / О щастя, наш красний цвіте! / Ти мати і дім, появився, покажися!» [2, с. 42] («Пісня 21-ша»).

Також у поезіях Сковорода прочитуємо символічну інтерпретацію Біблії, яка у творах митця подається символом змії і має подвійний характер, адже вона є лише шляхом до пізнання Бога. Тому Григорій Сковорода порівнює її з нижчою частиною шляху, що веде нагору, з нижчими шаблями драбини, що веде догори. Часто автор Біблію називає крилами, гаванню, кінцем, кордоном, берегом, мостом, стіною.

Погоджуємося із думкою Л. Ушкалова, що «стиль Сковорода – це складна гармонія, покликана віддзеркалити незбагненну єдність речей, що панує у світі, єдність, гідну подвигу й захвату... Саме тому він щедро інкрустує свої твори символами, цитатами з Біблії, із грецьких та римських класиків, святих отців... Він легко, немов дитя, грається філософськими й богословськими поняттями, перетворюючи їх на багатозначні метафори...» [3, с. 303].

Сьогодні Сковорода, як вірцевий син української землі, ключова постать української життєрадісної барокової доби, єднає Україну, а його «De Libertate» у наш час звучить, як ніколи, актуально: «Що є свобода? Добро в ній яке? / Кажуть, неначе воно золотее? / Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото, / Проти свободи воно лиш болото» [2, с. 55]. У поезії «De Libertate» зринає мотив «золотої вольності». Тут уславлюється борня України за свободу.

Переконані, що українці здобудуть перемогу над лютим ворогом, адже ми знаємо, що найвища цінність – свобода, віримо, як і Сковорода, що «світло відкриває нам те, про що ми у темряві лише здогадувалися». Так, ворог руйнує Україну, але не зможе знищити нашу духовність, бо, як казав Сковорода, «істина спалює і нищить усі стихії, показуючи, що вони лише тінь її». Символом нашої духовної міці, незламності нехай буде вціліла статуя

великого українського мислителя (скульптура Ігоря Ястребова), яка на вході до експозиції Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди непохитно зустріла 7 травня вогонь...

Надзвичайно вагомий вплив творчість Сковороди має на подальшу літературну та філософську традицію, зокрема на творчість Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Гоголя, Олександра Потебні, Павла Тичини, Валер'яна Поліщука, Максима Рильського, Юрія Клена, Платона Воронька, Михайла Драй-Хмари, Василя Барки, Андрія Малишка, Миколи Вінграновського, Івана Драча, Ігоря Калинця, Ліни Костенко, Бориса Олійника, Дмитра Павличка, Івана Світличного, Василя Симоненка, Василя Стуса та ін.

Справжнім джерелом знань і життєвої мудрості є афоризми Григорія Сковороди. Великий український філософ кілька століть тому проповідував істини, які і сьогодні є актуальними: Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю. Не все те отрута, що неприємне на смак. Добрий розум, робить легким будь-який спосіб життя. Бери вершину і матимеш середину. З усіх утрат втрата часу найтяжча. Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось. Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру. Сліпі очі, коли затулені зіниці. Як ліки не завжди приємні, так і істина буває сувора. Не розум від книг, а книги від розуму створились.

Отже, своєю поетичною творчістю Сковорода завершив понад двохсотрічний шлях розвитку силабічного віршування в українській поезії і започаткував силабо-тонічне віршування, засноване на народнопоетичній основі. Кращі його поезії, що ввібрали досягнення народної лірики і сатирично-гумористичного віршування ХУІІІ ст., ще за життя поета стали народними піснями, зазнали народних переробок, увійшли до репертуару народних співців – кобзарів і лірників під назвою «Сковородиних псалмів», чи «сковородиньких веснянок». Під його пером значно збагачується українська мова, виявляючи свої великі можливості у відтворенні складних філософських

понять, глибоких думок і почуттів.

Порівняно з українським віршуванням попередніх часів (та й віршованими творами його сучасників) поетична спадщина Г. Сковороди різко виділяється своєю тематичною шириною, глибиною і силою думки, символічністю. Його творча спадщина – це серйозні роздуми над смыслом і суттю життя, над взаєминами між людьми, між людиною і природою. Сковорода у своїх творах утверджує гуманістичні ідеали, гідні людини, а яскравою ознакою його філософського мислення є наявність архетипних образів-символів. Творчість Григорія Савича знаменує собою завершальний етап розвитку давнього українського письменства і водночас містить ознаки переходу від пізнього бароко до літератури нової доби.

Важливо сьогодні перечитувати твори Сковороди, вчитуватися у кожне слово, замислюватися над значенням образів-символів, намагатися «пізнати себе» («*Nosce te ipsum*»), віднайти свою «сродну працю», утверджуватися у своїй вірі, бо «пізнаєш істину – ввійде тоді у кров твою сонце» (Г. Сковорода), дбати про духовну єдність України.

Список літератури

1. Історія української літератури у дванадцяти томах. Том другий. Давня література (друга половина XVI–XVIII ст.). К.: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2014. 838 с.

2. Сковорода Г. Вибрані твори / Упорядкування та передмова Леоніда Ушкалова; примітки і коментарі Леоніда Ушкалова та Сергія Вакуленка. Х.: Прапор, 2007. 84 с.

3. Ушкалов Л. Ловита невловимого птаха: життя Григорія Сковороди. Вид. 2-е. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. 368 с. (Серія «Постаті культури»)

4. Чижевський Г. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова. Харків: Прапор, 2004. 272 с.

5. Чижевський Дмитро. Українське літературне бароко: Вибр. праці з давньої л-ри. К.: Обереги, 2003. 576 с.